

TABLOUL LINGVISTIC AL UNEI COMUNITĂȚI: ÎNTR-UNA CUNOAȘTERE ȘI CREAȚIE

LINGUISTIC PICTURE OF A COMMUNITY: BETWEEN COGNITION AND CREATION

Elena LACUSTA,

doctor, lector superior universitar,

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Abstract: *Language is created by man depending on his specific way of seeing the world. However, the language gives to the man a certain picture of the world, thus orienting his cognition process.*

The present article proposes two ways of setting up this picture, based on two complementary relations: man - language - reality (world) and man - reality (world) - language. Those relations are recognized in the words and the configuration of semantic fields, in the possibility of combining the units in the act of speech, in the expressive marked words, phraseological units as well as in the associative relations between words that speakers do.

Keywords: *language, linguistic picture of the world, semantic field, phraseological unit, associations of words, reaction stimulus.*

Unul dintre criteriile cele mai sigure ce deosebește un popor de altul este limba. Și nu prin dimensiunea ei materială, la fel importantă, dar prin lumile semantice pe care le întemeiază vorbitorul cu ajutorul acesteia, prin modul specific în care sînt surprinse aspectele din realitate. Cu alte cuvinte, unitățile ce alcătuiesc o limbă poartă amprenta modului de a gândi al comunității ce o vorbește.¹ Totodată, omul se

naște, trăiește și cunoaște realitatea într-o limbă. „5.632 Limitele limbajului meu semnifică limitele lumii mele”; „Faptul că lumea este lumea mea se arată prin aceea că limitele limbajului (ale limbii pe care numai eu o înțeleg) semnifică limitele lumii mele”, afirmă Ludwig Wittgenstein (Wittgenstein 1991: 35, 36). Astfel, raportul dintre om (comunitate) și limba pe care o vorbește poate fi surprins în două ipostaze: pe de o parte, limba e creată de om în dependență de modul său specific de a vedea lumea, iar pe de altă parte, limba, ca fenomen autonom, îi oferă omului o anumită imagine de-a gata asupra lumii.

Aceste două aspecte ale limbii nu sînt izolate, sînt ceea ce face ca o limbă să fie a unei comunități, să îmbrace specificul acesteia, să-i permită vorbitorului să-și exprime cel mai bine și

¹ Ilustrative în acest sens sînt observațiile lui Sextil Pușcariu (Pușcariu 1976: 125) în ce privește numele de culori din mai multe limbi: francezii apelează la transferuri metaforice – *rochie-trandafir*; germanii – prin comparații *roșu-cărămiziu*, iar românii – cu ajutorul sufixelor *trandafiriu*, *cărămiziu*, la care adaugă diverse calificative *deschis*, *aprins*. Dovezi asemănătoare pot fi aduse dacă urmărim orice câmp semantic din două limbi, cu toate implicațiile lui la nivelul limbii: și la nivel fonetic, și la nivel gramatical, și la nivel frazeologic (întrucît aceste unități de

limbă au toate aspectele de mai sus – fonetic, gramatic, sintagmatic etc.).

adecvat intențiile și, totodată, să-l orienteze într-o anumită cunoaștere. Limba, în acest sens, reprezintă o imagine specifică a lumii, pe care vorbitorul o creează și, în același timp, există și gîndește în interiorul ei. Această imagine asupra lumii, surprinsă în unitățile limbii, mai este numită metaforic și *tabloul lingvistic al lumii*². Și doar reconstituind, pe de o parte, acest tablou se va contribui semnificativ la crearea imaginii unei comunități, iar, pe de altă parte, doar urmărind o comunitate în toate manifestările ei vom putea crea și înțelege imaginea unei limbi, adică tabloul lingvistic al comunității ce o vorbește.

Constituirea tabloului lingvistic al unei comunități poate fi realizată prin, cel puțin, două moduri, care pot fi regăsite în două tipuri de raporturi vectoriale complementare: om – limbă – realitate (lume) și om – realitate (lume) – limbă. Primul raport materializează procesul de cunoaștere a lumii cu ajutorul limbii. Limba îi oferă vorbitorului imagini sau obiecte decupate, triate, pe care subiectul vorbitor le recunoaște în realitate ca trăind în lumea (semantică) a limbii pe care o vorbește. Ultima componentă a acestui raport, lumea, reprezintă și rezultatul acestui proces (de recunoaștere). Iar tabloul lingvistic, în acest sens, este condiționat, pe de o parte, de (1) unitățile lingviale propriu-zise și de (2) po-

sibilitățile lor de combinare în actul de vorbire, ultimul fiind un proces ce generează imagini contextuale (situaționale), și, pe de altă parte, de imaginile ce funcționează de-a gata fie în (3) cuvintele marcate expresiv, fie în (4) unitățile reproductibile (diverse comparații fixe, clișee, proverbe, unități idiomatice etc.).

Prima situație poate fi ilustrată prin urmărirea unităților și a configurației oricărui cîmp semantic dintr-o limbă; iar pentru a-i înțelege specificitatea, se poate compara cu același cîmp semantic din altă limbă. Exemplificăm cu cîteva unități din cîmpul semantic al numelor de rudenie din română și rusă. Acolo unde limba rusă „decupează” realitatea, limba română o lasă nestructurată:

mamă	мать, мама (prin naștere) мачеха (prin adopție sau prin recăsătorie) ³
tată	отец, папа (de sînge) отчим (prin adopție sau prin recăsătorie)
fiu, fiică	Сын, дочь (prin naștere sau de sînge) пасынок, падчерица (prin adopție sau prin recăsătorie)

³ Și limba română veche (acum doar regional) a cunoscut (mai mult juridic) un echivalent pentru „мачеха” – „mașteră” sau „maștehă” (Scurtu 1966). În limba română contemporană cuvîntul „mamă” se referă la categoria de „mamă”, ce denumeste relația *mamă-fiu*; cînd e nevoie să se anuleze ambiguitatea, se fac diverse concretizări sintagmatice: „mamă vitregă”, „mamă de-a doua”, „mamă dreaptă” etc. Aceeași situație se prezintă și cu referire la conceptele de „frate”, „soră”, „tată”, „fiică”, „fiu”.

² Bazele teoretice ale conceptului de *tablou lingvistic al lumii* își găsește suportul în ideile lui Wilhelm von Humboldt în ce privește forma internă a limbii, în ipoteza Sapir-Whorf a etnolingvisticii americane (Edward Sapir și Benjamin Lee Whorf) și în conceptele de *limbă maternă* și *imaginea lingvistică a lumii*, sau *lumea limbii* (ca una intermediară între om și lumea reală) ale lui Johann Leo Weisgerber.

nepot, пероатă	Внук, внучка (pe linia mamă-bunică) Племянник, племянница (pe linia soră/frate-mătușă)
soacră	Свекровь (pentru soție) Теща (pentru soț)

A doua situație, posibilitatea de combinare a unităților în actul vorbirii, poate fi ilustrată prin ocurența verbului *a vedea* din română (față de echivalentul său rusesc)⁴. Verbul *a vedea*, acoperă și informația percepută de alte organe ale aparatului senzorial, cazuri de încălcare, după Eugen Coșeriu, a congruenței, păstrându-se totuși corectitudinea. Astfel, nu sînt greșite, din punctul de vedere al corectitudinii limbii române, enunțuri ca: *vezi ce tare se aude muzica, vezi ce frig este, să vezi ce aromă vine din bucătărie, să vezi ce acre sînt merele* etc.

„– *Vezi că... se spun multe lucruri grozave despre purtările Otiliei... E de vină moș Costache, care o răzgîie. Așa sînt fetele fără căpătii și*

⁴ În limba rusă verbul *a auzi*, și nu *a vedea* este cel ce sincronizează mijloacele de percepere a informației din afară – auzul, mirosul, simțul tactil și gustul. Această stare de lucruri este înregistrată și în dicționarele explicative ale limbii ruse: СЛЫШАТЬ = Замечать, чувствовать (разг.). *Слышу, что по руке ползет муравей. Не слышит запахов.* (Ожегов); СЛЫШАТЬ = иногда вообще чувствовать, осязать, особенно обонять, и говорится о четырех чувствах, кроме зрения. *Я никогда почти угаду не слышу, носом, обонянием. Язык не лопатка, слышит, что горько, что сладко, познает вкус. У слепых осязание бывает так тонко, что они пальцами слышат, где очко на карте. Удильщик слышит, когда рыба клонет. Собака слышит чутъем.* (Даль)

fără părinți.” (George Călinescu, *Enigma Otiliei*).

„– *Nu mă doare, am palpitațiuni înspăimîntătoare și leșinuri. Pune mîna, să vezi!*” (George Călinescu, *Enigma Otiliei*).

„– *Felix, suie-te să vezi ce fîn moale!*” (George Călinescu, *Enigma Otiliei*).

A treia situație (cuvintele marcate expresiv) poate fi ilustrată de o serie de cuvinte, al căror semnificat este determinat fie de o imagine explicită și care funcționează ca o marcă expresivă (*fluieră-vînt, gură-spartă, vorbă-lungă, pasăre-liră, stea-de-mare*), fie că și-au neutralizat marca expresivă prin uitarea” imaginii ce a determinat semnificatul și este reactualizată doar într-un studiu etimologic (*măruntaie* pentru *mațe* – de la *mărunt*; *lumina* pentru *pupilă* (în contextul *lumina ochilor* – „adecă găurica prin care lumina pătrunde înăuntrul ochiului” explică Lazăr Șăineanu (Șăineanu 1999: 169)) sau prin „tocirea” imaginii ca rezultat al frecvenței lor înalte (*piciorul scaunului, gura rîului, creștetul muntelui* etc.).

Cel mai vast material pentru constituirea tabloului lingvistic al unei limbi îl oferă toate tipurile de unități reproductibile în sens larg, sau ceea ce se poate înțelege prin noțiunea coșeriană de „discurs repetat”⁵. Acestea

⁵ „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau continuare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment lung sau scurt a «ceea ce s-a spus deja»” (Coșeriu 2000: 258-259). E vorba de unitățile ce constituie polul opus al tehnicii libere a discursului, în care funcționează regulile actuale de combinare și modificare a elementelor constitutive. [Coșeriu 1994: 258].

au, cel mai adesea, o imagine la baza lor, care nu doar reflectă o atitudine a vorbitorului de limbă față de mesajul comunicat, dar sînt marcă și a unei viziuni asupra a ceea ce s-a cunoscut și denumit prin intermediul lor. Iar prin particularitatea lor reproductibilă am putea considera că ele evocă o viziune a întregii comunități lingvare, astfel încît aduc un aport considerabil la constituirea tabloului lingvistic al limbii respective. Materialul oferit de aceste creații poate fi valorificat din diverse perspective: la nivelul imagini de la baza construcției (acestea evocă explicit, sau în urma unui studiu diacronic, fapte de viață culturală, istorică, socială etc. a vorbitorilor; de exemplu, *a umbla cu oca mică, a prinde pe cineva cu oca mică* sau *oca lui Cuza*⁶); la nivelul sensului generat de această imagine (adică al semnificației întregii structuri); la nivelul elementelor componente, care își actualizează adesea, în contextul frazeologic, un sens nepertinent sau facultativ, dar purtător de indici culturali (de exemplu, în expresia *a fi de mămăligă* se actualizează atributul acestui aliment tradițional de a fi moale și modelabil în mîna consumatorului), sau un alt sens (din întreaga sa diacronie, și nu doar semantică, dar și culturală, a cuvîntului) decît cel din tehnica liberă a vorbirii (de exemplu, cuvîntul *brînză* din expresia *cu brînză-n gară*

fă, care actualizează, în contextul frazeologic, și trăsătura „+ bogat” ca fiind justificată printr-o realitate istorică sau etnografică (în trecutul poporului român bogăția se măsura și prin burdufurile de brînză avute în gospodărie)), sau chiar un sens străin prototipului său liber, transferîndu-l astfel în alt domeniu sau cîmp semantic. Ultima situație poate fi ilustrată prin cazurile de transfer a cuvîntului *nas* din domeniul somatic propriu-zis în domenii legate de aspectul social al posesorului organului denumit. Astfel, condiționat fiind de dimensiunea și poziția lui în topografia corpului uman, nasul este organul răspunzător de statutul și așezarea socială. În relația cu celălalt, nasul, sau mai concret, lungul nasului sau gradul de ridicare a lui, măsoară poziția în comunicare și fapte. În limita lungimii nasului, limită ce conturează o zonă proprie (*sub nas, nu mai departe de lungul nasului, nas în nas* etc.), mult mai personală decît cea conturată de ochi (*în ochii mei, sub ochii mei*), omul are dreptul de a acționa și de a-și stabili pretențiile și nevoile în lume. Depășirea acestei zone se termină fie cu tăierea (scurtarea) nasului (*a tăia din nas*), fie cu lăsarea acestuia în jos (*a pleca nasul*).

Al doilea mod de constituire a tabloului lingvistic al lumii, și care valorifică raportul om – lume – limbă, este unul mai complex, întrucît pune în evidență mecanismele, complexe și inaccesibile, de creare a limbii, sau de verbalizare a realității. Preocupările trec limita unui studiu pur lingvistic, antrenînd diverse aspecte din domenii ce vizează tot ce ține de existența și activitatea umană. Dacă în primul caz, cel de cunoaștere a realității prin intermediul limbii, vorbitorul este așezat în „lumea cuvintelor” (Irimia

⁶ Aceste expresii evocă istoria legată de introducerea, de către Cuza-Vodă, a unei măsuri unice (1,288 litri) pentru lichide. Pentru a verifica respectarea acestei măsuri, domnitorul, deghizîndu-se în țăran, îi verifica pe unii negustori. Prinși cu o măsură mai mică, aceștia erau pedepsiți. Iar acest fapt s-a fixat în structura expresiilor, însemnînd „a fi prins cu o minciună sau cu o înșelăciune”.

2005: 51) și arată modul în care omul percepe în și prin limbă lumea, în cel de-al doilea caz omul se află în „lumea obiectelor” (*ibidem*) ce trebuiesc verbalizate și demonstrează modul în care este numită lumea în și prin limbă. Înțelegerea acestui proces este posibilă în măsura în care e posibilă înțelegerea raportului limbă-gîndire, care presupune aspecte ce țin de conștient (intenționat) – subconștient (automat), concret – abstract, cuvînt – concept, cuvînt – noțiune etc.

Tot acest lanț de chestiuni generate de raportul om – lume – limbă poate fi urmărit prin prisma asociațiilor psiholingvistice. Interpretate corect, acestea ar putea oferi un material valoros în revelarea tabloului lingvistic al lumii. Or, pus în fața obiectelor lumii (prin cuvintele-stimul, devenite reprezentări ale obiectelor pe care le denumesc), subiectul vorbitor trebuie să aleagă (genereze) un cuvînt (reacție), rezultînd dintr-un proces (subconștient sau, uneori, intenționat) de reconstituire a unui întreg context (extralingval) al acestui obiect. Cuvîntul asociat (reacția) nu apare izolat în mintea subiectului. El vine dintr-un întreg complex conceptual (structurarea mentală a realității ontice) sau bloc conceptual (pe care mai sus l-am numit context extralingval), astfel dovădind că și cuvîntul-stimul face parte din acest complex. Iar limba, în acest sens, reprezintă varianta verbalizată a acestei structurări conceptuale, reflectarea lingvistică fidelă fiind cîmpul de cuvinte⁷. Modul în care limba este

determinată de cunoașterea realității de către subiectul vorbitor este surprins în relația ierarhică *realitate ontică* – *realitate conceptuală* – *limbă (cuvînt)*, în sensul că lumea obiectelor este cunoscută și receptată (deci structurată) de către vorbitor într-o realitate conceptuală și este verbalizată, exprimată lingvistic prin intermediul limbii.

Acest mecanism de asociere își găsește explicația în situația descrisă de Eugen Coșeriu în care se demonstrează că subiectul-vorbitor asociază lucruri, și nu cuvinte, iar aceste asocieri sînt și rezultatul unei competențe elocuționale, care presupune cunoașterea lucrurilor în general (inclusiv a ideilor și opiniilor referitoare la „lucruri”), adică sînt rezultatul trăirii de către om, indiferent de apartenența sa lingvală, a unor experiențe asemănătoare cu obiectul-stimul. Totodată însă, dat fiind că această cunoaștere este parțial determinată și de anumiți factori individuali (ce țin de un anumit grup de vorbitori, comunitate lingvistică etc.), asociațiile sînt doar pînă la un anumit punct universale. Astfel, referitor la seria de asociații ale cuvîntului *boeuf* din franceză – (1) vacă, taur, vițel, coarne, a rumega, a mugii etc.; (2) plugărie, arat, jug etc.; (3) forță, rezistență, muncă, răbdare etc.; (4) încetineală, greutate, pasivitate etc. – Eugen Coșeriu afirmă „Ei bine, se cuvine să ne întrebăm dacă aceste asociații sînt toate de același tip și dacă toate sînt „franceze” (fapte de limbă franceză). Sînt, firește, asociații ale lui *boeuf*, *vache*, *taureau*, *veau*. În acest caz „asociațiile” erau diferite în latină unde *bos* putea fi ațit masculin, cît și feminin, însemnînd „bou” și „vacă”, în timp ce *vacca* se folosea numai pentru feminin. Și nici măcar în italiană asemănarea cu fran-

⁷ Ideea că un cîmp de cuvinte acopere într-un fel anume, specific fiecărei limbi, un complex conceptual este demonstrată de Trier în studiul *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931.

ceza nu este perfectă, deoarece în italiană există *vacca* și *mucca*, în timp ce franceza are numai *vache*; în italiană carnea de vacă poate fi, conform cazurilor, de *manzo* sau de *bue* (de asemenea de *vacca*, de *vitellone*), în timp ce în franceză este totdeauna *viande de boeuf*. În schimb, asociația lui *boeuf* *ax charrue* este în realitate asociație a „lucrului” real „bou” cu „plugul” (deopotrivă ca „lucru”), nefiind specifică limbii franceze (nici oricărei alte limbi), ci unei întregi comunități care are o experiență analogă în raport cu boul (într-adevăr, aceeași asociație se întâlnește în Italia, Spania, Germania etc.), în timp ce în alte comunități, în care există altă ex-

periență a boului real, același animal se va asocia, de exemplu, cu templul, cu sacrificarea, cu valori religioase și sacre, ca în India și în Egiptul antic. Cât privește ideile de rezistență, muncă răbdătoare, greutate etc., acestea se referă, în mod evident, la „boul” în-suși, nu la cuvântul *boeuf*: asociațiile ar fi în întregime diferite dacă despre bou s-ar ști ori s-ar crede că este inteligent, leneș, intolerant etc.” (Coșeriu, 2000: 250-251)

Indiferent că sînt universale sau specifice, aceste asociații, ca și cele patru situații ce valorifică raportul om – limbă – realitate (lume), contribuie direct la constituirea tabloului lingvistic al comunității ce o vorbește.

Referințe bibliografice

1. Coșeriu, Eugen, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvînt înainte de Mircea Borcilă, Editura Arc, Chișinău, 2000.
2. Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, supliment la ANLL (1992, 1993), Iași, 1994.
3. Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, ed. a II-a, București, 1976.
4. Șăineanu, Lazăr, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, cu o alocuțiune-prefață de B. P. Hasdeu, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiluță, Editura de Vest, Timișoara, 1999.
5. Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus*, traducere de Al. Surdu, Humanitas, București, 1991.
6. Irimia, Dumitru, *Identitate națională între limbă și literatură*, în *Limba și literatura română în spațiul etnocultural românesc din Basarabia*, Editura Trinitas, Iași, 2005.
7. Scurtu, Vasile, *Termenii de înrudire în limba română*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966.

